

Två böcker i
Carl Sahlins Bergs-
historiska Samlingar.

Av de i Tekniska Museets ägo befintliga Carl Sahlins Bergshistoriska Samlingar ha de däri ingående böckerna under hösten 1944 genomgåts av undertecknad och katalogiserats. Samlingen uppgår till närmare 2.000 böcker, bestående av reseskildringar från Skandinavien, i synnerhet från 1800-talet, akademiska avhandlingar rörande bergshantering från 17- och 1800-talen samt personhistorisk litteratur m. m. Två böcker ur samlingarna skola här något beröras.

Urban Hiärne och skogshushållningen. Under denna vinter, då propagandan för att spara vårt knappa bränsleförråd intensifieras alltmer som kriget drar ut på tiden, kan det vara intresse att visa stormaktstidens syn på bränsleproblemet. Den store läkaren och naturforskaren Urban Hiärne har bland sina många skrifter i skilda ämnen utgivit en liten bok om vedsparande, illustrerad med nio planscher av författaren. I boksamlingen finnes ett något defekt exemplar av denna skrift, tryckt i Stockholm 1696, med den långa titeln: »En lijten oconomisk Skriffit om Wedhsparande Huru man i desse knappa tijder med Weden som efter handen begynner at tryta, bätter omgås skall och till Wärmande använda med bättre Nyttä och Sparsamhet, dem Oförmögnum till Tröst och Lindring».

»Sera in fundo parsimonia» är ett gammalt ordspråk: »Seent är då spara, när det lijder åth Botnen». Med dessa manande ord talar författaren om slöseriet i de förnämre husen, där man t. o. m. i drängstugan låter »spijsar stå fulle med Wed och Eld både Nätter och Dagar». Skogen i Stockholmstrakten skövlas hänsynslöst och försvinner »från Blocksudden och Långholmen» och vad som blir kvar tager de närbelägna järnbruken eller skogselden. Ju längre veden kommer ifrån, ju dyrare blir den, så nu börjar man tänka på sparandet. Hiärne ger ett flertal råd angående detta, i synnerhet rekommenderas olika typer av ugnar, som även finnas avbildade. Stenkol är ett utmärkt bränsle, konstaterar han, men finnes endast i obetydlig mängd i Höganäs. »Torff brukas i Christenheten mångenstädes» konstaterar författaren och beskriver torvupptagning och lufttorkning enl. samma principer som användas ännu i dag: »slås den sedan i fyrkanter, nästan som Tegel, och sättes den ifrån hwart annat at torckas».

Fagotter, dvs. buntar av ris och grenar, som torkats, rekommenderas som »serdeles gode för ogift Folck, som antingen sittia i sina Contorer på slottet hela dagen, eller annorstädes... tienandes dem så myckit bättre, i det de snarare kunna tändas, och man sig för Brandens skull icke så länge uppehålla behöfwer».

En typ av ugn (fig. 1) rekommenderas. Den är byggd av kakel, men utan tak, vilket i stället är ersatt med järnstänger, på vilka klapperstenar läggas. »Här kan man altijd hålla en behagelig Luft, när man ett halft Skedblad Rosen- eller annat wäl-luchtande Watn på desse heeta Stenar slår, som en angenehm Lucht i Kammaren från sig sprijder».

Om kölden och draget i kyrkorna har författaren mycket att säga. »Weet och icke om det skall wara en Gudi behagelig Penitence, att man i bitter Köld, när Prästen predikar, och Gudstiensten förättas, skall frysa, och önska att det snart slutas måtte; med hwad Andacht det skeer, låter jag hwar och en som det försökt har, efftertänckia». Han fortsätter: »... Särdeles nu i desse Tijder då man icke mera den Styrckia har, som våra Fäder och Förfäder, som med bara och Skallota Hufwuden kunde under hela Gudstiensten sittia obetäckte».

Planschernä visa även ugnar, som kunna värma upp flera våningar. Våra dagars kamintyp, med »Drag-Register i Botn», som av Hiärne använts i över tio år, rekommenderas särskilt. Den lurliknande ugnen på fig. 1 är en ny uppfinning från Frankrike. Den kan stå mitt i kammaren utan att giva os eller rök ifrån sig och karakteriseras som »den aldranätraste Art av ugn».

Författaren är dock livligt medveten om att det finnes brister hos de föreslagna ugnarna, men säger till slut: »Een Invention kan wäl 10, ja 50 gånger förbättras, jämbnas och lagas, innan den hinne till sin Fullkomlighet...»

Skriften är tillägnad »herr Nils Gripenhielm, Friherre och Herre till Söderby etc., Min bewågna Patron.» I dedikationen fruktar Urban Hiärne att skriften ej skall bli så väl mottagen »effter hon ny är, och som oftast skier, hwad nyttigt nytt, af allom strax icke gillas».

*

I Carl Sahlins stora samling av reseskildringar finnes också *H. C. Andersens »I Sverige»* översatt av författaren till »Sjöjungfruns sagor», W. O. A. Bäckman, tryckt 1851 i Stockholm. Boken är tillägnad »skalden, vännen, den ädle Bernhard v. Beskow».

H. C. Andersen, den store resenären, besökte Sverige tre gånger, 1849, 1865 och sista gången 1871. Den resa, som resulterade i Sverige-boken, företogs som en tröst och distraktion för 1848 års krig och revolutioner. Upproret i Holstein verkade djupt på den fredsälskande Andersens sinne. Särskilt svår var slitningen mellan fosterlandskärleken och tacksamheten mot Tyskland, som nu var fiendeland och där han tidigare hade knutit varma vänskapsförbindelser.

Resan varade i knappa tre månader. Från Köpenhamn gick den via Göteborg och kanalledes till Stockholm. Därefter företog han ett besök i Upsala och gjorde en längre tur i Dalarna. Han besöker flera av våra förnämsta gruvorter och nedan skall refereras en del av hans intryck.

Sala silvergruvor skildras av Andersen. »Sala silfvergrufvor äro de största, djupaste och äldsta i Sverige; de sträcka sig till hundra sjuttio famnars djup, alltså nästan till ett lika djup som Östersjöns». Själva staden gör ett dött intryck på honom, han säger, att den är utan all fysionomi. »Den består af en lång gata med knut på och sedan några trådar; knuten är torget, och trådarne äro ett par gränder, som hänga dervid». Den enda levande varelse han ser är en bodbetjänt i en krambod, som Andersen skämtsamt antager skriva i sin dagbok på kvällen: »I dag for här en resande genom staden, vår Herre kände honom, men inte jag». Husens slutna, dekorationslösa yttre gör inte heller något gästvänligt intryck på honom.

Falun, som Andersen kommer till senare på resan, gör först inte heller någon gynnsamt intryck. Ingen växtlighet vid vägkanterna, slagghögar, som kantar de ockraröda vägarna, och en stark svavellukt fyller luften. Allt verkar gråsvart och förbränt, en dast kyrkans koppartak lyser ärgigt grönt. Koppargruvan besökes, Stora Stöten beskrives i följande: »Och vi stodo framför ett ofantligt svalg, »Stora Stöten» kalladt; detta var fordorm deladt i tre delar, men störtade en vacker dag tillsammans; nu ser den ofantliga sänkningen ut som en enda stor dal; de många öppningarne till schakterna der neruti likna, sedda uppifrån, jordsvalans svarta hål till sitt näste i den sluttande lerjorden». Arbetarna, som komma upp ur jorden, skildras: »... kommo några af arbetsfolket från den svindlande afgrunden, från smala, djupa brunnar; de stodo i sina träskor, två och två, på brädden af tunnan, hvilken upphissades, hängande i starka järnkedjor. Sjungande och svängande tunnan åt alla sidor hissades de raskt uppåt». Själv går han ner i ett schakt på en stege med ett »machineri bestående af två mitt emot varandra ställda stegar af jern, som vixelvis röra sig upp och ner...» Lika brun och förbränd, som staden verkat på den ena sidan gruvan, lika hänförande vacker är den grönskande och frodiga naturen på den motsatta sidan.

Dannemora får också besök av resenären. Även där far han ned i gruvans djup, denna gång genom en hissande färd med en tunna. Han kommer ner till marken, till den eviga snön, som ingen solstråle hinner smälta, inträder i »de svarta hålorne; det tycktes knaka öfver honom; — och elden brann, sprängskotten dånade, vatten droppade ner i ångform, hammarslagen ljödo...»

Tidigare under kanalfärden till Stockholm kommer han till Motåla och gör ett besök i verkstaden, som genom maskinernas buller gör ett skrämmande intryck på honom. »Allt är lefvande, människan ensam står stilla och flyttar om och stoppar farten!»... »Se huru saxen klipper i de tunga metallplåtarna, klipper så ledigt och mjukt, som vore det i papper; hör, huru han hamrar, gnistorna flyga från städet!, se huru han

knäcker de tjocka jernstängerna, knäcker efter längdmått; det går lätt, som vore det en lackstång som brötes».

Trollhättan passerades under kanalsresan. Fallen imponerade oerhört och liknas vid ett hav av skummande champagne, av kokande mjölk. I resandeboken på värdshuset vid Helvetesfallet finner han Tegnér's dikt från den 28. juni 1804.

»Göta kom i dans från Seves fjällar
Kölar spelte på dess lugna flod;
Plötsligt ur en borg af hållar
Trollhättan i hennes förväg stod.
Skum och fasa Trollet kring sig spydde.
Seglarn såg, och bäfvade och flydde.
Snillet kom — med mäktig hand
slog det klippan, som föll ner och lydde.
Och knöt så ihop, i evigt band
Ocean och fjällboens land.»

Maj Odelberg.

"Naturselbstdruck".

Genom förmedling av Bibliotekarie Carl Björkbom har Fil. Dr Sven Rosén som gåva till Tekniska Museets bildarkiv överlämnat ett nu snart hundraårigt planschverk av stort reproduktionshistoriskt intresse: ett samlingsband med 12 delvis i färger tryckta djuptrycksbilder, utförda i »Naturselbstdruck» av direktören för kejserliga statstryckeriet i Wien Alois Auer, Ritter von Welsbach (1813, 1869, fader till uppfinnaren av Auerlampan, Carl Auer von Welsbach). Planschverket ingår i österrikiska vetenskapsakademiens »Denkschriften».

Detta Auers »Naturselbstdruck» hälsades på sin tid jorden runt, även i vårt land, som en epokgörande uppfinning inom djuptryckets område. Under 1850-, 60- och 70-talen utkommo många botaniska praktverk med sådana Auers självtryck efter blommor, plantor och andra föremål in natura. Det här i djuptryck reproducerade eklövet, hämtat ur det 1853 utgivna, nyssnämnda samlingsbandet, visar hur utomordentligt naturtroget resultatet kunde bli av denna metod — särskilt bladskelettet är återgivet in i minsta detalj. Originalet, ett djuptryck tryckt i grön färg, har kommit till på följande sätt. Auer pressade först bladet mot en form av tunt bly, varpå han på galvanoplastisk väg framställde en djuptrycksform i samma storlek, vilken sedan monterades på en kopparplåt och kunde användas till tryckning i den vanliga kopparstickspresen. Han använde sig alltså icke av några fotografiska hjälpmedel; allt gjordes för hand. Blommor, mossor och annat utförde han i ett par färger, då han, alltså för hand, måste infärga de olika delarna av tryckformen på nytt före varje tryck — en tidsödande procedur men givande färgkopparstick av stark lyskraft.

Tanken att illustrera böcker genom att taga direkta avtryck av blommor, blad och andra naturföremål har återkommit många gånger, från 1500-talet och framåt. Redan då pressade man plantorna i en växtpress, svärtade dem sedan med lamprök, fernissa eller trycksvärta och tryckte därpå direkt av föremålet i en boktryckarpress — där alltså blomman etc. själv fick fungera som tryck-kliché, så länge den stoppade för nötingen vid själva tryckproceduren. Bilden utfördes alltså i detta fall i högtryck, i motsats till Auers bilder, utförda i djuptryck.

Man har från 1557 bevarat den första »konstboken» med natursjälvtrycksbilder, av Alessio Pedemontese; men det vackraste arbetet i denna stil är cisterciensermunken don Silvio Boccones plantbok av 1685, tillägnad Leopold I i Wien. Det kejserliga biblioteket i denna stad ägde också den fullständigaste samlingen av liknande planschverk. Det var därför naturligt, att Auer von Welsbach 1852 med galvanoplastikens hjälp fulländade denna minst tre hundra år gamla strävan att direkt låta naturens föremål tryckas i pressen, utan mellankommande förmedling av en ritande mänsklig hand.